

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

SZILÁGYI MÁRTON

Adalék Batsányi fogság utáni hivatalvállalásához

Batsányi János életrajzának feltárása érdekében nem történt túl sok újdonság az utóbbi évtizedekben. A mindmáig legteljesebbnek tekinthető, 1907-ben kiadott pályakép¹ számos, azóta előkerült forrás tanulságait nélkülözte – gondoljunk csak például a Benda Kálmántól kiadott peranyagok hatalmas köteteire –, a befejezetlenül maradt kritikai kiadás pedig, sajnálatos módon, nem ösztönözte egy újabb biográfia létrejöttét.² Éppen ezért lehet tanulságos minden olyan, újabb dokumentum, amely segíthet Batsányi pályájának bármilyen csekély részletét új megvilágításba helyezni, hiszen – a konkrét adatszolgáltatáson túl – fölhívhatja a figyelmet az irodalomtörténet-írás súlyos adósságaira is.

Batsányi életének minden bizonnyal a leginkább tisztázatlan pontjai közé sorolhatók a Kufsteinben eltöltött fogság utáni hivatalba lépésének körülményei. Annál is inkább, mert ennek a kérdésnek a megítélése nem függetleníthető Batsányinak a per során játszott szerepétől sem – márpedig ott is maradtak mind ez ideig meggyőzően nem interpretált mozzanatok. A problémával legutóbb számot vető – bár a kérdést alapvetően más irányból megközelítő – dolgozat teljes joggal hívhatta föl a figyelmet arra, hogy a per során Batsányi veszélyességének minősítése szembeűnően megváltozott: „Tudjuk, »példa kelle, hogy rettegjen az ország«; az is ismert, hogy Batsányit mind a nádor, mind a Polzeihofstelle vezetője, de még maga a király is az egyik legveszélyesebb embernek tartotta. Ennek megfelelően az elsők között fogták el, vitték Bécsbe; tény az is, hogy az összeesküvés vezetőit, társait a bécsi nyomozati fogságban, kivégezték. Mindezek után Batsányi ártatlanságának kimondása és mindössze egyéves börtönbüntetése legalábbis elgondolkodtató.”³ Labádi Gergely megjegyzése, amelyet egyébként tanulmányában a ké-

1 HORÁNSZKY Lajos, *Batsányi János és kora*, Budapest, 1907.

2 *A magyar jakobinusok iratai, I–III*, kiad. BENDA Kálmán, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952–1957.

3 LABÁDI Gergely, *Nomen captivi et status: Joannes Batsányi, auctor et poeta: A 18. század vége irodalomszemléletéhez = klasszikus – magyar – irodalom – történet: Tanulmányok*, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, 2003 (Tiszatáj könyvek), 281.

sőbbiekben nem igyekezett kellőképpen kiaknázni, azért különösen figyelemre méltó, mert felhívja a figyelmet arra: a Bendától föltárt és kiadott peranyagok alapján csak a változás ténye, de nem az oka ragadható meg, azaz a magyarázatot valahol máshol, más jellegű iratanyagokban lehet remélni. Ez különben nem egyedülálló jelenség: Sehy Ferenc esetében a konfidensi szerepet szintén nem lehetne a peranyagokra (kihallgatási jegyzőkönyvekre, vallomásokra, ítéletre stb.) alapozva kimutatni – csak hogy ebben az esetben Benda Kálmánnak rendelkezésére álltak olyan, nem a vizsgálatot lefolytató Királyi Táblánál keletkezett iratok, amelyekkel bizonyítani lehetett Sehy informátori közreműködését; nem véletlen tehát, hogy ezek az információk az iratkiadásban a Bendától származó, bevezető jegyzetekben szerepelnek, s nem valamely irathoz, lábjegyzetben csatolt magyarázatként.⁴ Batsányi esetében azonban napjainkig hasonló, kontroll-forrásként felhasználható dokumentumok nem kerültek elő, így homályban maradt, miért kaphatott a korábban a legveszélyesebbek között számon tartott vádlott ennyire enyhe büntetést – ez azonban nem jelenti azt, hogy nem is lehet ilyen források előkerülésében reménykedni. Annál is inkább, mert hiszen régóta ismeretes egy olyan, valamivel későbbi feljegyzés, amely egyértelműen megfogalmazza a lappangó gyanút. Természetesen Kazinczy Ferenc többféle változatban is megfogalmazott emlékezésére gondolok, amely Batsányi fogság utáni helyzete kapcsán állítja, hogy a költő konfidensi szolgálatokat vállalt. Kazinczy így foglalja össze mindezt: Batsányi „1796 szabadon eresztetett. Bécsben jelenté magát Gróf Saurau ó excellentiájánál, emlékezteté ezt, hogy ötlet bécsi fogsága alatt nagy jutalmakkal biztatgatták, hogy ő ártatlan, így nem csak kéri, hanem kívánna is a bért. – Bacsányi diurnistának rendeltetett a Banko hivatal mellé. – Én 1803 májusban Bécsben utazék. Egy emberséges ember Pesten mulattomban nékem azt az intést adá, hogy óvnám magam Bacsányitól; ő a titkos Polizey tagjává tevé magát, és hogy szavainak hidjek, azt veté állítása mellé, hogy Bacsányi a levelek feltördeleése departamentjénél úzi a maga szolgálatjait.”⁵ Kazinczy ezen szavainak a hitelét azonban az irodalomtörténetírás és a történetírás egyaránt rendre lebecsülte; vagy úgy, hogy Kazinczy Batsányi-ellenes elfogultságai egyszerű következményeként kezelte, vagy úgy, hogy mindezt még némi morális érvekkel is feldúsította, hiszen, úgy mond, a nemes lelkű Batsányiról ilyet föl sem lehet tételezni.⁷

4 BENDA, *i. m.*, II, 670–673.

5 BENDA, *i. m.*, III, 390; Vö. még *A rab és a madár* című Batsányi-vers kéziratára rájegyzett változatot is: *Batsányi János összes művei, I, Versek*, sajtó alá rend. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor, Akadémiai Kiadó, Bp., 1953, 385–386.

6 Ezt a megoldást látszik követni Benda Kálmánnak az előbb idézett passzushoz fűzött lábjegyzete: BENDA, *i. m.*, III, 390.

7 Ezt az érvelést jól érzékeltethetjük Keresztury Dezső szavaival: „A jegyzet vége [ti. *A rab és a madár* című vershez fűzött Kazinczy-jegyzet – Sz. M.] persze eléggé ellentmond az elejének. Igazságára nincs semmi adatszerű bizonyíték; minden lélektani indok ellene szól. Batsányi nem

A probléma azonban aligha intézhető el ennyire egyértelműen, már csak azért sem, mert Kazinczy szavai annyit legalább kétségkívül bizonyíthatnak, hogy egykorúan létezett olyan felfogás, amely Batsányit informátornak tekintette – s ez a nézet talán nem is csak Kazinczyé volt, hiszen Kazinczy maga is utal egy meg nem nevezett pesti informátorára. Érdemes tehát figyelmet szentelni Kazinczy főttebbi állításainak, s az alábbiakban, a függelékben közölt dokumentum lehetővé teszi, hogy bizonyos pontokat más forrással szembesítsünk.

Batsányi 1796. május 23-án szabadult Kufsteinből. Hogy ezután hova ment, azt nem tudjuk pontosan megállapítani: 1796. május 26-i Kufsteinből keltezett, hivatalos nyilatkozata arról tanúskodik, hogy további lakhelyeként Budát jelölte meg. Már augusztus 4-én azonban József főherceg helytartó gróf Saurau megkeresésére úgy nyilatkozott: hivatalosan nem látja annak akadályát, hogy Batsányi állást kapjon Ausztriában.⁸ Márpedig a Saurauval való kapcsolat, pontosabban Sauraunak a Batsányi érdekében való, a szabadulást ilyen gyorsan követő közbenjárása igencsak elgondolkoztató: Franz Saurau ekkor ugyan már a Hofkammer elnöke, ám Batsányi vele kizárólag a per során ismerkedhetett meg, amikor is a gróf – egyébként rendőrminiszter – a jakobinusok ügyében kinevezett vizsgáló bizottság vezetője volt. Amit Kazinczy implicite állít, az tehát teljesen jogosult: a gyors bécsi állás-szerzés mögött igen is fölsejlik egy korábbi ígélet körvonala, noha egyelőre nem tudjuk, mi lehetett az ára ennek a későbbi segítségnek. Ha a jakobinus perben elítéltek fogság utáni pályafutását megnézzük – ráadásul nem csupán a magyarországiakét, hanem a bécsi perben szereplőkét is –, akkor Batsányi bécsi alkalmazása meglehetősen társtalannak látszik. Egyedül Georg Ruzsitska esete tűnik némileg hasonlóknak: a 35 évnyi várfogságra ítélt, korábbi kancelláriai alkalmazott (Kazinczy munkácsi fogolytársa)⁹ szabadulása után állami hivatal¹⁰ kapott – csak hogy ő sem Bécsben, hanem Prágában, a cseh királyi Wegedirektion-nál.

Az alábbiakban olvasható, autográf kérvény (Függelék I.), amely a bécsi Finanzarchiv anyagában maradt fenn, s amely nem is tekinthető teljesen ismeretlennek a Batsányi-

volt besúgó; a besúgó nyilván keresi s nem kerüli a gyanús és megfigyelendő emberek társaságát. Mikor azonban leírták, 1809-ben, még frissen égett a seb, mely végleg, még az életen túlra is szembe állította egymással e kor magyar irodalmának két vezéregyéniségét.” KERESZTURY Dezső, *Batsányi János (1763–1845)* = *Uő, Örökség: Magyar író-arcképek*, Bp., Magvető, 1970 (Elvek és utak), 91–92.

8 Minderre lásd BENDA, *i. m.*, II, 617–618.

9 Az ítéletet lásd Alfred KÖRNER, *Die Wiener Jakobiner*, „Homo hominibus” (Franz Hebenstreit), Übersetzung und Kommentar von Franz-Josef SCHUH, J. B. METZLER, Stuttgart, 1972 (Deutsche revolutionäre Demokraten III.), 186–187.

10 Vö. Alfred KÖRNER, Andreas RIEDEL, *Ein politisches Schicksal im Zeitalter der Französischen Revolution*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln, Köln, 1969, 314–316.

szakirodalomban,¹¹ két évvel későbbi ugyan, s Batsányinak azt a törekvését dokumentálja, hogy addigi, napidíjas írnoki állását egy felelősebb s nagyobb fizetéssel járó állásra válthassa – ám ez a kérvény is erősen visszautal az 1796-os szituációra. Batsányi itt valóban – Kazinczy értesülésével tökéletesen egyezően – olyan hangnemben kéri véglegesítését, mintha az neki kétséget kizáróan járna. Hivatkozik egy olyan uralkodói kézíratra is, amely neki 1796-ban állást ígért az örökös tartományokban – ez a forrás máig nem ismeretes, de egy ilyen kérdésben valótlant állítani teljes képtelenség lett volna. Saurau ugyanis ezt a kérvényt pártolólággal terjesztette az uralkodó elé, aki maga is támogatta Batsányi kérését (Függelék II.): a kérvényező tehát aligha nem létező ígéretre utalt. Úgy látszik tehát, hogy Kazinczy állításai – a gyanú fölmerülésének jogossága tekintetében – teljesen indokoltak és megalapozottak, noha ő nyilván másféle információk alapján tájékozódott, s nem ismerhette Batsányi ezen kérvényét sem. Hozzá kell tennünk persze, ennek a dokumentumnak a birtokában sem oldható meg teljes bizonyossággal a probléma: arra nézvést, hogy Batsányi valóban vállalt-e konfidensi feladatokat, s ha igen, mikortól, illetve, hogy a per során történt-e titkos megegyezés közte és Saurau között, nincs válasz továbbra sem. Annyi azonban kijelenthető, hogy a dokumentumok hiánya nem feltétlenül a probléma nemlétét jelenti; s érdemes komolyabban venni Kazinczy állításait is annál, ahogyan ezt az eddigi kutatás tette. Akad ugyanis egy másik zavarba ejtő történeti párhuzam is: Johann Hackel, aki Andreas Riedel köréhez tartozott, s akit a bécsi jakobinus perben 30 évi várfogságra ítélték¹² (Kazinczy vele is együtt raboskodott Munkácsen), 1802-ben szabadult, s miután Bécsbe nem térhetvén vissza, Linzben volt kénytelen élni, a titkosrendőrség besúgójaként dolgozott 30 guldenes havi bérért; amikor pedig a várost elfoglalták a francia csapatok, tolmácsnak jelentkezett hozzájuk. Ezért 1809-ben följelentették, elfogták, Olmützben, Prágában és Bécsben raboskodott, mígnem visszatérhetett Bécsbe, a feleségéhez.¹³ Ez a pályafutás néhány pontján megdöbbentően emlékeztet Batsányi sorsára – csak hát nem lehet eldönteni, ez véletlen-e, vagy itt modellszerű egybeesésekről van szó. A korábbi szakirodalomtól határozottan elnyomott kérdés – hogy ti. Batsányi valóban volt-e valamikor a titkosrendőrség alkalmazottja vagy informátora – érdemesnek tűnik tehát egyelőre nyitva hagyni.

11 A kérvényt kivonatossan és magyar fordításban már Horánszky Lajos is idézte: HORÁNSZKY, *i. m.*, 114–116. Teljes terjedelmében és eredeti formájában azonban nem jelent meg, ezért indokolt a közlése.

12 Az ítéletet lásd KÖRNER, *i. m.*, (1972) 191–192.

13 L. Gustav GUGITZ, *Herr und Frau von Hackel* = Emil Karl BLÜMML – Gustav GUGITZ, *Von Leuten und Zeiten im alten Wien*, Wien und Leipzig, 1922, 190–221.

Függelék

I.

[az irat külzetén:]¹⁴

An

S[eine]r Excellenz

den Herrn Finanz-Minister und Hofkammer-Praesidenten.

gehorsamste Bitte des Innbenannten

um Anstellung oder Transferirung zu Einer hochstlöblichen Hofkammer u. Finanz-Hofstelle.

E[ure]r Excellenz!

Im Jahre 1796. haben S[eine]r Majestät auf die gütige Fürsprache E[ure]r Excellenz die allerhöchste Gnade gehabt, mittelst Handbilletts an den Herrn Presidenten Eines hochlöblichen Directoriums meine Anstellung in den deutschen Erbländern anzu-behalten. Ja, in dem Augenblick, keine Dienststelle offen war, so geruheten S[eine]r Majestät auch einstweilen, bis sich eine derley vacante Stelle ergäbe, zu meinem not-schärtigen Unterhalt ein Taggeld von 45 xr. allergnädigst zu resolviren und bey der N. Ö. Bankal Administration anweisen zu lassen. Allerhöchstdieselbe sowohl, als auch E[ure]r Excellenz, geruheten mir seitdem mehreremale das Versprechen mündlich zu erneuern, als welche bey der ersten Gelegenheit seine Erfüllung haben sollten; – wie sich E[ure]r Excellenz dessen gnädig zu erinnern wissen werden.

Nun bin ich schon zwey ganze Jahre hiedurch in diesen hülflosen, und (nach der Natur meinen – E[ure]r Excellenz am besten bekannten Verhältnisse) von Tage zu Tage hülfloser, ja – nach der Umständen der jetzigen Zeit auch gefährlicher werdenden Lage; voll Erwartung, Unruhe, und Sorge für mein künftiges Leben.

Ich weiß, daß diese, obwohl höchsttraurige, Lage eines einzelnen Mannes den mit dem Schicksale ganzer Völker und Staaten beschäftigten Minister nicht immer rühren kann; aber ich weiß auch, daß Dieser, zu dem ich zu sprechen die Ehre habe, gerecht, weise, über alle Rücksichten erhaben, und, so wie der Monarch dem Er mit voller Seele dient, menschlich ist! der also das gänzliche Verderben eines – volle Fünf Jahre hie-durch allen Widerwärtigkeiten ausgesetzten Unglücklichen, der sein Heil und seine Hoffnung in Ihm allein noch setzt, nicht wollen kann.

14 ÖStA FMKA HKA Präsidialakten 420: 1798. Az irat megtalálásában Fazekas István bécsi levéltári delegátus volt a segítéségre; köszönet érte.

In dieser Ueberzeugung flehe ich E[ure]r Excellenz voll Anmuth an: Geruhen Hochdieselben, wo nicht S[eine]r Majestät an das allerhöchst und wiederholt gegebene heilige Wort zu erinnern, oder, in dessen natürliche Folge, Kraft Ihrer hohen Ministeriellen und Praesidial Auctorität, meine endliche Anstellung zu bewirken, wenigstens unterdessen bis sich die unerwartete Gelegenheit ergeben wird, gnädig anzuordnen, daß ich zu Einer hochlöblichen Hofkammer und Finanzhofstelle, deren Chef E[ure]r Excellenz sind, transferiret und von der blossen Abschreibung, in der Mitte von 16–17-jährigen Jünglingen, zu Geschäften (wenngleich ohne einigen Titel) verwendet werde; – um so mehr, da

1tens mein jetziges Taggeld nicht zu dem Bankal-System gehört, sondern bloß ein Gnadengehalt ist; folglich

2tens ich in gleicher Lage mit den Quiscenten bin, und dem Staate zur Last seyn muß.

Wien, den 17n August, 798.

E[ure]r Excellenz

unterthänigst gehorsamsten

Johannes Batsányi

II.

Allernädigster Monarch!¹⁵

Johann Batsányi, Verfasser des allerunterthänigst angeschlossenen Aufsatzes, ist eben derjenige Euer Majestät wohlbekannte Ungar, welchem Allerhöchstdieselben nach ausgestandenen mehreren Drangsaalen im Jahre 796 eine Ausstellung zuzusagen, und solche dem damahligen Directorium aufzutragen, indessen aber ihn mit einem Taggelde von 45. xr. zu betheilen geruhet haben.

Aus Mangel der Erledigung eines ihm angemessenen Platzes ward er einstweilen an die hiesige Bancal-Administration zur Dienstleistung angewiesen, allwo er zur Reinschreibung der Aufsätze verwendet wird.

Er fühlt sich zu etwas besserem fähig, fühlt das Mißliche seiner Lage, und sehnt sich nach ener wirklichen Ausstellung, nach einer Verwendung bey der meiner Leitung allergnädigst anvertrauten Hofstelle.

Batsányi ist ein Mann von bewährten litterarischen Kenntnissen, er ist mehrerer Sprachen vollkommen mächtig, vorzüglich bewandert in der Latinität, und überhaupt ein denkender Kopf.

15 Gróf Saurau sajátkezű felség-előterjesztése.

Gern würde ich ihn, wäre ein für ihn angemessener Platz bey Eurer Majestät Finanz und Commert-Hofstelle erlediget, zu dem selben vorschlagen, da ich versichert bin, daß er gute Dienste zu leisten vermag. Da nun aber dieser Fall nicht vorhanden ist, so nehme ich mir die ehersuchtsvolle Freyheit, wenigstens auf seine Versetzung von der Bancal-Administration zur k. k. Hofkammer mit dem Beysatze allerunterthänigst einzurathen, daß Euer Majestät, in gnädigster Erwägung des harten Looses, daß diesem Mann getroffen hat, und um ihm seine Existenz in etwas zu erleichtern, sich allergnädigst bewogen finden lassen dürften, ihm, nach dem Beyspiele anderer Diurnisten einen Gulden täglich zu bewilligen. Sein bisheriges Betragen läßt mich an der Reinigkeit seiner dermahligen politischen Grundsätze keinerdings zweifeln.

Wien am 24ten August 798.

Saurau

Ich genehmige Ihren Antrag und haben Sie auf die baldige Anstellung des Bittstellers zu Ersparung des Taggeldes den vorzüglichsten Bedacht zu nehmen.

Franz¹⁶

16 I. Ferenc saját kezű végzése.